

Оксана Денисюк

ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ НА НАРОДОЗНАВЧІЙ ОСНОВІ У КОНЦЕПЦІЇ ГРИГОР'ЄВА-НАШОГО

У статті йдеться про концепцію викладання історії в середній школі видатного українського педагога Григор'єва-Нашого. Встановлено, що розроблена педагогом навчальна програма з історії, яка базується на найкращих зразках українського фольклору – народних думах та історичних піснях, актуальна на сьогодні і може бути використана не лише у процесі вивчення історії у школі але й інших середніх та вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: історія України, український фольклор, національне виховання, пошукова українознавча робота, історичні пісні, думи.

Складні політичні, соціальні та екологічні процеси у світі і в Україні зокрема на початку ХХІ століття актуалізують питання становлення особистості, її світогляду, моралі, духовності. Загострення глобальних проблем сучасності, інтернаціоналізація життя суспільства і виробництва, духовна криза техноцивілізації диктують певні умови розвитку освіти. Внаслідок цього особливої ваги набуває необхідність збереження пам'яток матеріальної та духовної культури нації.

Генеральна конференція з питань освіти, науки та культури на 30-й сесії в Парижі рекомендувала державам-членам ЮНЕСКО надавати перевагу таким способам репрезентації народних культур, які популяризують живі або колишні свідчення цих культур [4, с. 5].

За роки незалежності в Україні з'явилися дослідження теоретичних засад українознавства та національного виховання, серед яких «Педагогіка народознавства», «Українська національна система виховання», «Українська козацька педагогіка». Різнобічних аспектів виховання дітей та молоді засобами українознавства і фольклору зокрема торкаються у своїх дослідженнях: Ю. Руденко, О. Ярмоленко, Т. Люріна, Ю. Підборська, Н. Соломко, З. Сергійчук, Н. Сивачук, О. Семенов, В. Кузь та ін.

Метою статті є аналіз педагогічних поглядів та концепції викладання історії України Григор'єва-Наша (Никифора Григор'єва).

Григор'єв-Наш (справжнє ім'я Никифор Григор'єв) належить до сузір'я визначних представників української культурної еліти кінця ХІХ – початку ХХ ст. Він – активний громадський і політичний діяч, член Центральної Ради, міністр освіти в уряді Української Народної Республіки, а згодом – керівник українського відділення радіостанції «Голос Америки».

У 1918 р. Григор'єв-Наш опублікував «Історію України в народних думах та піснях». Його праця не мала і на сьогодні не має аналогів в

українському книгодрукуванні, не стільки за оформленням, скільки за своєю будовою, а також зібраним матеріалом, тому що містить практичні поради для учителів історії.

На думку вченого: «Людина лиш тоді стає певним, не мертвим членом нації, коли досконально знає, хто вона й що вона знає свій народ, знає його історичну долю, його колію в історичнім житті, його природжену національну вдачу, здібності, хист; одним словом, певне знає і виразно відчуває на собі ті прикмети, що відзначають його, як певну окрему націю; коли знає, що в того народу є неодмінного, вічно цінного, характерного і що тимчасового, поверхового; коли розуміє, чому то цей народ має такі то та такі риси національного обличчя, а не інші; коли безпосередньо не тільки відчуває всіма фібрами своєї душі, а і впевнено, що хвилини розуміє свою органічно-психологічну приналежність іменно до такої то нації, а не до іншої» [3, с. 36].

Тому педагог підкреслював, що вчителі повинні виплекати, розвинути в своїх дітях не тільки любов до рідної нації, а й ту розумову свідомість вартості своєї нації, що зветься національними гордощами [3, с. 38].

У підручнику чітко визначено мету, яку повинен поставити перед собою кожен учитель – навчати дітей на ґрунті національного виховання, та завдання, які стоять перед учителем історії:

1) історію треба викладати так, щоб дитина з самого початку й до кінця курсу відчувала, що вчить вона не про когось, а про себе, про своїх батьків, дідів, прадідів, про свій рід, учить те, що залишає слід у її щоденному житті. Так чи так минуле завжди впливає на сучасне життя і вимагає тих чи тих учинків, того чи того поведження (тобто вчитель має готувати дітей не до пасивного споглядання, а до активної участі у громадському житті села, міста, держави);

2) не навантажувати дітей готовими оповіданнями, іменами, датами різноманітних подій та ін., бо це лише перевантажує мозок, проте не викликає розумової діяльності;

3) наука історії та історичних законів повинна складатися з живих розмов, зрозумілих для дітей прикладів з їхнього життя, порівняння зрозумілого їм сучасного з невідомим минулим;

4) під час викладання історії користуватися підручниками слід якнайобережніше, тільки щоб пригадати, про що була розмова: «не історію вияснювати живим життям, а навпаки – сучасне життя пояснювати історичними законами»;

5) перш ніж починати вивчення курсу історії, слід з'ясувати на живих, зрозумілих дитині прикладах, що таке історія і для чого вона потрібна [2, с. 9–10].

Головне завдання, яке ставить учений перед учителем, – при навчанні дітей історії України навчити їх ясно й легко відрізнити історичне життя (склад, умови, характер, поступ та ін.) своєї нації від життя тих націй, з якими вона через ті чи ті причини мала близькі стосунки або

деякий час співіснувала [2, с. 10–11].

Григор'єв-Наш рекомендує курс навчання дітей рідної історії розділити на кілька концентричних обсягів, як мінімум на два. До першого віднести знайомство з характерними рисами історичного побуту й життя народу, з його особливостями, а по можливості – і найвидатнішими подіями. До другого – знайомство з більшістю видатних подій і діячів рідної історії, починаючи з перших відомостей про поселення слов'ян біля Дніпра і закінчуючи сьогоденням.

Ці два обсяги автор називає основними, решту інформації можна змінювати, постійно розширюючи програму і поглиблюючи відомості та свідомість дітей.

Процес викладання історії вчений пропонує починати з розгляду питання: «Яка різниця між державою й нацією?», з'ясування, що таке держава, нація. На думку Григор'єва-Нашого, в такому випадку дитина при подальшому навчанні сама матиме змогу зрозуміти, що слід відносити до історії рідного народу.

Цього пропонується досягти двома способами:

1) учитель переказує основні ознаки держави і нації, дає чіткі визначення понять. Одразу зазначимо, що цей спосіб має значні недоліки – для дитини це будуть сухі терміни і визначення, які їй малозрозумілі. Тобто учитель змусить учня завчити певний набір слів, які хоча й залишаться в пам'яті, проте в душі, в серці відгуку не знайдуть, і дитина не знатиме, як використовувати в подальшому житті отримані знання;

2) уникаючи використання готових фраз і формул, привчати дитину до того, щоб, скінчивши науку, вона сама робила відповідні висновки з життя. Учитель, перш ніж вивчати зміст терміну «держава», спочатку повинен розглянути поняття про деякі спілки, які відомі дітям і які ближче стоять до них у житті. Звичайно, це значно довший і тяжчий процес, який вимагатиме від учителя більшої уваги, роботи і часу, однак це і найкоротший шлях до того, що знання будуть добре триматися не лише в пам'яті дитини, але й у її свідомості, вони знайдуть відклик у її душі, таким чином дитина привчатиметься думати самостійно, спостерігати, висловлювати свої думки, вивчаючи кожне питання з різних сторін. Постійно оперуючи матеріалом із власного життя, діти починають його поважати, бачать його наукову значущість, привчаються знаходити приклади у власному житті, а не запозичувати їх із книжок. Таким чином зникає відчуття, що життя проходить повз них, десь там, у місті, за кордоном, натомість вони бачать, що воно вирує навколо них у кожному маленькому чи великому селі, зникає у дітей і відчуття меншовартості, власної «другосортності».

Після розгляду, обговорення і вивчення кожного окремого терміна учні неодмінно повинні спинитися на одному реченні-формулі. Наприкінці уроку учитель повинен узагальнити все почуте від учнів і подати єдине та чітке визначення (це може бути одне з найвдаліших, запропонованих учнями, або скомпоноване з декількох учнівських варіантів), потім його

записують на дошці, й учні переписують у зошити. Це остаточне визначення-формула і завчається учнями. Зошитам із записами речень-формул Григор'єв-Наш надавав великого значення.

Підручниками педагог радив користуватися обережно і не зловживати ними: 1) діти не повинні заглядати до підручника під час викладання нового матеріалу; 2) не вимагати, щоб діти складали свої речення-формули словами підручника; 3) діти не повинні завчати з підручника не зрозумілу їм інформацію; 4) все вивчене учні повинні вміти передавати власними словами, а не відтворювати завчений текст; 5) учитель не повинен сліпо притримуватися програми і тексту підручника. Однак не можна його і повністю відкидати [3, с. 11].

Дитяча пам'ять м'яка, їхня мова не вироблена, самостійне мислення не розвинене, тому слід намагатися, щоб основні формули-визначення та історичні закони вивчалися слово в слово. Григор'єв-Наш неодноразово наголошував на необхідності вивчення напам'ять окремих термінів, визначень: «В останні часи громадянство, а подекуди й учительство з перестрашу перед безглуздом «зубрінням» кинулося у другу недоладність: стало скасовувати всяке вчення напам'ять... Коли дитина не заучує напам'ять слово в слово формулу, то, не знаючи точної формули, не має й точного поняття; не завчивши формули слово в слово, скоро забуває й поняття і не скористається ним ніколи; зо всієї науки «своїми словами» багато вилітає з голови і лишається лише якийсь туманний спогад про щось неясне, розпливчате. Наука «зубрінням» не розвиває, а наука «своїми словами» не лишає надовго точних відомостей.

Через те мусимо обидва способи розумно злучити до купи. Тому всякі відомості спершу розтлумачуються як слід, потім викладаються у власно прибрані речення-формули і, нарешті, ці речення-формули заучуються міцно напам'ять слово в слово, тобто майже «зазубрюються» [3, с. 11].

Взагалі навчання повинне триматися принципу: від простого до складного, близьке й знайоме повинно стати ґрунтом для чужого й невідомого. Адже щоб «дати дитині правдиве, систематичне й міцне національне виховання, треба навчати її рідній історії і навчати так, щоб вона з самого початку й до самого кінця йшла рівним твердим кроком і певним шляхом, не застрибуючи наперед і не засижуючись де не треба. А щоб цей шлях був ясним і не тяжким, треба подавати дитині такий матер'ял, суть якого вона не тільки відчувала б душею, а й легко розуміла, запримічала, та й зв'язувала одно з другим без сторонньої помочи і робила відповідні висновки що до сучасного життя. Такого ж свідомого відношення дітей до історії можна досягнути лиш в тім разі, коли перші вже виклади зв'язувати з дійсним життям» [3, с. 40]. Тому вивчення історії, на думку вченого, слід починати «не з книжки, а з життя» [3, с. 40], з вивчення найвідомішого і найзрозумілішого для кожної дитини терміна – «сім'я», «сімейний закон», «найвища влада у сім'ї», які необхідні для того, щоб у подальшій роботі учням було легше усвідомити і запам'ятати

інформацію про верховну владу, державний закон і т. д., звернувши лише увагу на різницю в обсязі території їх панування [2, с. 14].

Наступний термін, який мають вивчати діти, – громада, село та їхні характерні ознаки. Після цього учні порівнюють інформацію про сім'ю та село, звертається увага на спільне й відмінне, на роль і в сім'ї і в селі: родинного зв'язку; спільної мети, інтересів; спільної території; спільної праці; однієї найвищої влади; єдиних законів, які всі повинні дотримуватися; користь від гуртового життя і т. д.

Якщо діти добре усвідомили, що таке сім'я і що таке село, вони легко зможуть пояснити ті чи інші стосунки людини з сім'єю, селом, роль цих соціальних інститутів у житті людини і тоді учням легше буде засвоїти такі терміни, як «волость», «повіт», «губернія» (сьогодні «район», «область»), а вже після цього перейти до вивчення «держави».

Перш ніж перейти до вивчення самої історії, Григор'єв-Наш радить учителю дати дітям домашнє завдання:

- 1) розпитати в батьків і розглянути поминальні (панахидні) грамотки, дізнатися, зі скількох осіб раніше складалася сім'я (збільшилася вона чи зменшилася);
- 2) дізнатися, чи завжди сім'я займала однакову площу поля, городу, оглянути колишні й сучасні межі;
- 3) переглянути старі й нові речі у дворі, коморі, на горищі, дізнатися, з чого сім'я раніше жила;
- 4) довідатися, чи завжди сім'я жила в одній хаті і чи однакова кількість будівель у дворі, розшукати оглянути руїни;
- 5) дізнатися, як раніше жила сім'я – заможніше чи бідніше і які причини цього.

Далі вчений радить провести екскурсію по селу – до старих хат, до церкви, на могили кладовища, вивести учнів за межі села, розповісти які події відбувалися у селі, бажано було б підтвердити слова документами, старими грамотами. Звичайно, така робота вимагає значної підготовки до заняття, вчитель сам спочатку має провести велику пошукову роботу, бо тільки це допоможе створити поняття про історію кожної окремої дитини, її сім'ї, села, в якому проживає учень, і вже на підставі цих поодиноких понять систематичними запитаннями готувати дітей до утворення і розуміння поняття: «Що таке історія взагалі?» [2, с. 17–18].

Дізнавшись про історію окремих людей (себе, батьків, сім'ї зокрема та села загалом) з людських переказів, пісень, записів, з поміченої відміни у словах та вимові, з огляду старовинних речей та руїн, діти самі зроблять висновок, що й про історію рідного народу можна дізнатися тим самим шляхом – з переказів, народних пісень та оповідань, стародавніх слів, старого писання, розгляду старих меж, речей, розкопок і т. д. Таким чином, діти самі знайдуть джерело історії. Вчителю залишиться тільки підтвердити їхні висновки.

На думку українських вчених наш народ має те, чого не було і не має в інших народів, – історію, складену самим народом зі щиро національним

характером і викладену в народних оповіданнях та піснях про старовину. Про це у своїх дослідженнях писали М. Гоголь [1], Ф. Колесса [5], І. Срезневський [7], В. Пропп [6] і багато інших учених-фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, педагогів тощо.

Найкращим підручником історії України Григор'єв-Наш вважає український фольклор: «Відповідаючи формою та змістом душевним та розумовим силам дитини, оповідаючи про минулі часи і побут народу, вихваляючи кращих синів народу, що з безмежної любові поклали життя за долю його, пісня не тільки будитиме любов до рідного краю, а й усвідомлюватиме її, розбуджуватиме в новому поколінні свідому повагу до всього рідного, розвиватиме чуття національних гордощів; разом із тим, подаючи кращі зразки народної творчості, пісня виховає в дітях загальний смак до прекрасного, розвине естетичне почуття, а подаючи зразки художніх музично-картинних зворотів мови та окремих слів, у великій мірі допоможе дітям виробити чисту, не зіпсовану мову» [2, с. 19–20].

Крім того, вчений закликає вчителів разом з дітьми займатися активною пошуковою роботою – записувати пісні, що побутують у селі, народні оповідання, перекази, «дідівські спогади». Це сприятиме кращому вивченню та усвідомленню історії рідного народу [2, с. 20].

Праця Григор'єва-Нашого «Історія України в народних думках та піснях» – це не мертві, пусті, догматичні поради, а помічник учителю історії у роботі. Після загальних порад автор розмістив думи та історичні пісні у хронологічній послідовності, згідно з історичними періодами, з коротенькими нотатками про події, які відбувалися в той чи інший час і про які йдеться в пісні чи думі. «Щоб кинути в дитячу душу зерно національних гордощів і запалити в ній вогник національної свідомости, досить буде прочитати виразно, худино, з захопленням яке небудь оповідання з козацької старовини. Всім певно відомо, який вплив роблять на дитячу душу оповідання про Б. Хмельницького, Наливайка, Острияницю, Запорожську Січ і т.и.» [3, с. 39].

Найголовнішу причину успіху навчання дітей історії дослідник убачає не у способах і методах навчання, а у ставленні вчителя до самого предмету і до власної нації. «Коли учителем керує гаряча любов до народу, до його минулого, до нашої малої поетичної старовини; коли учитель на уроках стає не тільки перекажчиком минулого, а натхненним співцем слави його; коли він своїм оповіданням запалює в дитячих душах на все життя негасимий вогонь любові до рідного краю, до рідної старовини, до свого люду, – тоді він, незважаючи на всі його методичні хиби, найкраще робить своє діло. Коли ж в душі його тільки ворухиться холодне бажання сумлінно виконати свій обов'язок, не погрішити проти методики, то як би він не старався, яких би способів не підбирав, ми не певні, що він зуміє запалити хоч одне дитяче серце...

Завдання учителя історії не в тім, щоб напхати дитячі голови історичною січкою, а в тім, щоб запалити їх любов'ю до своєї нації. Бо любов викохується тільки любов'ю» [2, с. 21].

Розроблена Григор'євим-Нашем навчальна програма з історії, яка базується на найкращих зразках українського фольклору – народних думах та історичних піснях, актуальна на сьогодні і може бути використана не лише у процесі вивчення історії у школі але й інших середніх та вищих навчальних закладах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоголь М. В. Про малоросійські пісні / Микола Гоголь // Твори : у 3 т. – Т. 3. – К., 1952. – С. 393–400.
2. Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях : для серед. та ст. шк. Віку / Никифор Григор'єв ; худож. В. І. Лопата ; [упоряд. іл. А. П. Демиденко]. – К. : Веселка, 1993. – 271 с.
3. Григор'єв-Наш. Про навчання дітей рідній історії / Никифор Григор'єв // Світло. – 1911. – № 7. – С. 36–41.
4. Канаев Н. М. Глобализация как угроза культурному разнообразию и социально устойчивому развитию / Н. Канаев // Философия образованная. – 2005. – № 2. – С. 3–6.
5. Колесса Ф. Фольклористичні праці / Філарет Колесса. – К. : Наук. думка, 1970. – 412 с.
6. Пропп В. Поэтика фольклора / Владимир Пропп. – М. : Лабиринт, 1998. – С. 82–202.
7. Срезневський І. Запорожская старина / Иван Срезневский. – Ч. 1. – Харьков, 1833. – С. 15–16.